

MORİTUS

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.PRK.BŞK., nr. 2/47; Y.PRK.HR., nr. 1/63; Y.PRK.TKM., nr. 3/4; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle, XIV-Océan et terres océaniques*, Paris 1889, s. 152-160; J. M. Cuoq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 501-502; Joseph Ki-Zerbo, *Histoire de l'Afrique noire*, Paris 1978, s. 557-558; A. S. Simmons, *Modern Mauritius*, Indiana 1982, tür.yer.; J. Martin, *Comores: Quatre îles entre pirates et planteurs*, Paris 1983, I, 115, 120, 163, 209; E. M'bokolo, *Afrique noire histoire et civilisations*, Paris 1992, II, 100; C. Coquery-Vidrovitch, *Histoire des villes de l'Afrique noire*, Paris 1993, s. 212; *l'Atlas de l'Afrique* (ed. Danielle Ben Yahmed), Paris 2000, s. 138-139; R. N. Gassita, "L'Islam à l'île maurice", *RMM*, XXI (1912), s. 290-313; "Les musulmans de l'île maurice", *Echos de l'orient*, sy. 62, Paris 1922, s. 387-388; "Islamic Activities among the Youth in Mauritius", *The Muslim World League Journal*, VIII/9, Makkah 1401/1981, s. 53-57; R. Delval, "Le monde arabe vu des îles de l'océan indien occidental", *Société africaines monde arabe et culture islamique*, sy. 2, Paris 1983, s. 273-284; Aalija Rajah-Carrim, "The Role of Mauritian Creole in the Religious Practices of Mauritian", *Journal of Pidgin and Creole Languages*, XIX/2, Ohio 2004, s. 363-375; A. D. W. Forbes, "Maurice", *EP* (Fr.), VI, 840-841.

AHMET KAVAZ

MOROLAR

Filipinler ve Sri Lanka'da yaşayan müslüman halka verilen ad
(bk. FİLİPİNLER; MORİSKOLAR; SRI LANKA).

MORONİ

Komor adalarını oluşturan dört adadan en büyüğü olan Ngazidja adasının önemli merkezi ve Komorlar Federal İslâm Cumhuriyeti'nin başşehri
(bk. KOMOR ADALARI).

The MOSLEM WORLD

(bk. The MUSLIM WORLD).

MOSTAR

Bosna-Hersek'te tarihî bir şehir.

Bosna-Hersek'in başşehri Sarajevo'nun (Saraybosna) 162 km. güneybatısında deniz seviyesinden 59 m. yükseklikte, Sarajevo'yu Adriya denizi kıyısına bağlayan önemli yol üzerinde yer alır. Hersek bölgesinin merkezi olan şehrin ortasından Neretva nehri geçer. Adı Boşnakça'da ve diğer Slav dillerinde "köprü" anlamına gelir (most: köprü). Buraya Mostiçi, Mostar

ve daha doğru olarak Mostari (köprücüler) denilmiştir. Evliya Çelebi de Mostar'ın "köprülü şehir" mânasına geldiğini belirtir (*Seyahatnâme*, VI, 481).

Türk-İslâm kültürü bakımından Bosna-Hersek'in Sarajevo'dan sonra ikinci önemli şehri olan Mostar'ın tarihi fazla eskiye gitmez. Mostar ovasında Romalılar döneminde bir koloni olduğundan söz edilirse de bu yerleşme süreklilik kazanmamıştır. Dalmaçyalı M. Orbini ve P. Lucari'nin rivayetlerine göre yeni Mostar şehri, 1440'ta St. Sava dukası Stefan Vukčić Kosača'ya tâbi Gost Radivoj tarafından kuruldu. Mostar'ın adı ilk defa 3 Nisan 1452 tarihli bir Dubrovnik belgesinde geçer. Burada, Vladislav Hercegovic adındaki prensin babasına karşı ayaklandığında Blagaj'ı ve Neretva Köprüsü üzerindeki iki küçük kaleden (Duo Castelli al Ponte di Neretua) oluşan bölgeyi, yani bugünkü Mostar ve civarını ele geçirdiğinden söz edilir. 1466-1468'de Blagaj, Osmanlılar tarafından fethedildikten az önce Mostar da zaptedilmiş olmalıdır.

Hersek bölgesinin fethi 888'de (1483) tamamlandıktan sonra Mostar'ın stratejik bir merkez olarak önemi arttı. Hersek'in merkezi Blagaj'ın yerini Mostar alınca burası bir askerî ve ticarî merkez sıfatıyla hızlı gelişme kaydetti. Bosna vilâyetine ait 872-873 (1468-1469) tarihli kayıtları ihtiva eden bir icmal tahrir defterinde bu yer Mostar (Köprülü Hisar) adıyla zikredilir. Aynı tarihte küçük bir yerleşim birimi durumundaydı ve on altı hıristiyan hânesi nüfusa sahipti, civarda ise otuz köy bulunmaktaydı. 877'de (1473) Mostar'da bağlı olduğu Foça kadısının bir nâibi görev yapıyordu. Bu sırada şehirde tedricî olarak müslüman nüfus ortaya çıktı. XVI. yüzyılın başlarında inşa edilen Sinan Paşa Camii (Atik Džamija) ve Hama-

mı müslüman nüfusun toplanmasına katkıda bulundu. Nitekim şehrin en eski müslüman mahallesi de bu cami etrafında oluşmuştur (Mujezinović, *Islamska Epigrafička*, III, 146-147). 925'te (1519) Mostar kadılık merkezi olarak kaydedilir. Aynı tarihte Mostar'da yetmiş beşi hıristiyan ve on dokuzu müslüman olmak üzere doksan dört hâne (tah. 400-500 kişi) vardı (Šabanović, s. 188-189). 928'de (1522) burası stratejik önemi dolayısıyla Hersek bölgesinin merkezi haline getirildi. 11 Receb 928 (6 Haziran 1522) tarihli bir belgede söz konusu Hersek sancak beyliği Mostar sancağı (Mostar pašalığı) şeklinde de zikredilir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirde müslüman nüfus artış gösterdi, yeni mahalleler kuruldu. İlk yıllarda Neretva nehrinin sadece sol kıyısında bulunan şehir XVI. yüzyıldaki gelişmelerle nehrin sağ kıyısına da yayılmaya başladı. Nezir / Nâzir Ağa (XVI. yüzyılın ortaları) ve Tabakhâne (1610) camileri bu gelişmeyi göstermekte, özellikle 965'te (1558) yapılan Karagöz Bey Külliyesi'nin (cami, medrese, kütüphanesi) Mostar'a damgasını vurduğu anlaşılmalıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın başlarında zanaat ve ticaret sahalarında gelişme kaydedildi. En meşhur yapılar da 1550-1650 yılları arasında ortaya çıktı (Mujezinović, *Islamska Epigrafička*, III, 175-344). 993'te (1585) Mostar'da on dört müslüman ve iki hıristiyan mahallesi, 1041'de (1631) yirmi iki müslüman, iki hıristiyan mahallesi vardı. Hıristiyan mahallelerinden birinde Katolik kilisesi mevcuttu. XVII. yüzyılın sonlarına doğru şehrin nüfusunun 12.000'i aştığı tahmin edilmektedir. Buna aynı yüzyılın ortalarında Ortodoks Sırp'lar da dahil olmuştur.

Mostar'ı 1074 (1664) yazında ziyaret eden ve burayı çok sıcak bulan Evliya Çe-

Mostar'dan bir görünüş

lebi şehirde elli üç mahalle, 350 dükkân, kırk beş cami ve mescid, kaygan taştan yapılmış, üzeri kiremit örtülü 3040 kadar kâgir evden söz eder. Ev sayısı hakkında verdiği rakam çok abartılıdır. Ancak bu sıralarda şehrin fizikî açıdan gelişmiş olduğu da bir gerçektir. Evlerin çoğu Neretva nehrinin sol kıyısında yer almaktadır. Bu kısımda Mostar Çarşısı ve pazarı vardır. Batı kısmında ise tabakhâne, on dokuz su değirmeni, iki hamam ve medreseler bulunmaktadır. Ayrıca yine bu kesimde bahçeler ve tarlalar mevcuttur. Evliya Çelebi Mostar halkının Türkçe, Boşnakça ve Latince konuştuğunu belirtir (*Seyahatnâme*, VI, 483-486).

1652, 1693 ve 1717 yıllarında Mostar Venedikliler'in saldırısına mâruz kaldı. 1693 saldırısından sonra şehir surlarla çevrildi ve iki küçük kalesi tahkim edildi. Hersek bölgesi daha sonra Bosna vilâyetine ilhak edildiğinde şehre vali adına bir mütesellim geldi. 1832'de Hersek yeniden vilâyete dönüştürülünce Mostar bu defa vilâyet merkezi oldu ve valiliğe getirilen Ali Paşa Ridvanbegoviç burada oturdu. 1856'da Rus konsolosu Aleksandar Giljferding şehirde 1500 müslüman, 500 Sırp ve 300 Hırvat evi olduğunu belirtmektedir. 1291 (1874) tarihli *Bosna Salnâmesi*'nde Mostar'da kırk beş cami, beş medrese, bir rüşdiye, on altı mektep ve yirmi altı hanın bulunduğu kaydedilir.

1878'de Bosna-Hersek bölgesi Batılı devletler tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu himayesine verildi. Mostar halkı arasında yeni işgal güçlerine karşı gelip gelme konusunda çıkan tartışmalar kısa sürede kargaşalığa sebep oldu. Halk devlet dairelerine hücum edip 2 Ağustos 1878'de Mostar müftüsü Mustafa Sıdkı Karabeg'i, Mostar Kaymakamı Murad Bey'i, Mostar kadısını, Mostar mutasarrıfı Mustafa Paşa'yı ve onun damadını Suhodolina'da katletti. 5 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. 1908'de resmen bu devletin bir parçası haline gelen şehir Avusturya-Macaristan'ın dağılmasına kadar (1918) böyle kaldı. 1878-1918 yılları arasındaki dönemde zaman zaman Avusturya-Macaristan idaresine karşı bazı faaliyetlere girişildi. Özellikle Mostar müftüsü Ali Fehmi Cabiç'in önderliğinde başlatılan kültür otonomisi hareketi on yıl sürdü (1899-1909). 1906'dan itibaren dinî muhtariyet hareketi *Müsavât* adıyla yayımlanan bir siyasî gazete ile başlatıldı. 1912-1918 yıllarında müslüman aileler için *Biser* adın-

da bir gazete ile otuz kadar kitap ve broşür ihtiva eden "Muslimanska Biblioteka" seri neşriyatı çıktı. Bu dönemde Osmanlı üslûbundan ayrı olarak yeni Memlûk stiliyle çok sayıda eser (okul, hastahane, otel vb.) inşa edildi.

Mostar, Avusturya-Macaristan idaresinin sona ermesinin ardından kurulan, önceleri Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve daha sonra Krallık Yugoslavyası adıyla bilinen devletin toprakları içinde yer aldı. 1929'da merkezi Split (Dalmasya) olan Primorje eyaletine bağlandı. 1918-1941 yılları arasında halkın bir kısmı Türkiye'ye, bir kısmı da dönemin Yugoslavya'sı içerisine göç ettirildi. II. Dünya Savaşı döneminde (1941-1945) Almanya ve İtalya işbirlikçisi olarak tesis edilen Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne dahil oldu ve Hırvat unsurunun etkisi altında kaldı. Bu savaşın ardından kurulan yeni Tito Yugoslavyası devrinde (1945-1990) altı cumhuriyetten biri olan Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti içinde Hersek bölgesine ait bir idarî birimin merkezi haline getirildi. Bu dönemin ilk yıllarında birçok dinî yapı yıktırıldı. Bosna-Hersek'teki iç savaş (1992-1995) Mostar'ı harabeye çevirdi. Osmanlı döneminden kalma eserlerin çoğu tahrip edildi. Özellikle hedef seçilen Mostar Çarşısı ve tarihî köprüsü Hırvat topçu ateşiyle yıkıldı. Savaş sürerken Hırvat Savunma Konseyi adlı silâhlı örgütle dönemin Hırvatistan lideri Franjo Tuđman'ın etkisi altında olan Hırvat Demokrat Birliği arasındaki anlaşma sonucu başşehri Mostar olmak üzere Herceg-Bosna adıyla müstakil bir

Hırvat cumhuriyeti ilân edildi. Ancak Dayton Antlaşması'ndan sonra (1995) bu siyasî oluşum tanınmadı. Mostar, bugünkü Bosna Cumhuriyeti'ni meydana getiren iki federal yapıdan birini oluşturan Bosna-Hersek Federasyonu'nda önemli şehirlerden biri sayılmaktadır. Temmuz 1994'teki barış harekâtı, etnik grupların bir arada yaşamasını ve şehrin yeniden inşasını desteklemek için milletlerarası anlaşmalar çerçevesinde Mostar şehrinin idaresini üstlendi. Mostar'ın milletlerarası bir statü kazanması için 20 Şubat 1996'da bölge altı belediyeye bölündü ve bütün belediyeler Avrupa Birliği'nin şehir yöneticisinin kontrolüne verildi. Söz konusu belediyelerin üçünde müslüman Boşnak etnik grubu çoğunluğu teşkil eder.

Mostar'da XIX. yüzyıl sonlarında 17.000 dolayında olan nüfus 1921'de 18.176, 1953'te 31.608, 1961'de 35.242, 1971'de 47.600 olarak tesbit edilmiştir. 1991 nüfus sayımında Mostar'ın nüfusunda büyük artış olduğu dikkati çekmektedir. Bu tarihte şehrin 75.600 nüfusa ulaştığı görülmektedir. Nüfusun % 34,5'u müslüman Boşnak, % 34'ü Katolik Hırvat, % 19'u Ortodoks Sırp, % 12,5'u diğer gruplardan (Yugoslav, Arnavut, yahudi, Türk) oluşmaktadır. İç savaştan sonra Mostar büyük nüfus kaybına uğradıysa da 2000'li yılların başında yeniden toparlandı. Mostar'a çok sayıda müslüman ve Hırvat grupları yerleşti, Sırlar Mostar'ı terkettiyse de daha sonra bir kısmı geri döndü. 2004 yılı başlarına ait bir tahmine göre şehrin nüfusu 94.000'i bulmuştur. Bu-

Karagöz Bey Camii ve Medresesi – Mostar / Bosna-Hersek

Koski Mehmed Paşa Camii'nin içinden bir görünüşü

gün şehirdeki etnik grupların oranları hakkında resmî istatistikler olmamakla birlikte müslüman Boşnak unsurunun % 50'nin üstünde bir çoğunluğu teşkil ettiği sanılmaktadır.

Osmanlı döneminde Mostar'da birçok şair ve ilim adamı yetişmiştir. Şairler içinde 1599-1603 yılları arasında Bosna valisi olan Bosnevî Derviş Paşa zikredilebilir. Din ve ilim adamları arasında Halvetiyye şeyhlerinden Ali Dede Bosnevî, Şeyh Yuyo İakaplı Mostar müftüsü Eyyûbîzâde Mustafa ve henüz yirmi beş yaşında iken Mostar müftülüğü görevine tayin edilen Mustafa Sıdkı Karabeg sayılabilir. Karabeg 1876'da I. Meclis-i Meb'ûsan'da milletvekili olarak görev yapmıştır. Oğlu Ali Rıza Karabeg de Boşnakça ilk Kur'an tercümesini gerçekleştirmiştir.

Mostar'ın tarihî eserleri arasında özellikle Mostar Köprüsü (1557-1566), Mostar Kalesi, Nasuh Ağa Camii (XVI. yüzyılın ortaları), Karagöz Bey Camii ve Medresesi (965/1558), Keyvan Kâhya Camii ve Medresesi (960/1553), Koski Mehmed Paşa Camii ve Medresesi (1026/1617) sayılabilir. Şehrin dünya çapında tanınmasını sağlayan Mostar Köprüsü savaş sırasında Ortodoks Sırp katedraliyle beraber tahribata uğramıştır. Yine ağır tahribat gören Yavuz Sultan Selim Mescidi, Sivri Hacı Hasan, Nasuh Ağa, Karagöz Bey, Koski Mehmed Paşa, Derviş Paşa, Çerñaça, İbrâhim Ağa Sarici, Keyvan Kâhya camileriyle diğer bazı yapılar çeşitli örgütlerce restore edilmiştir. Tito döneminin ilk yıl-

larında yıkılan Nâzır Ağa ve Hacı Tere Yahyâ camileri aslına uygun biçimde yeniden yaptırılmış, onarımı tamamlanan Mostar Köprüsü de 23 Temmuz 2004 tarihinde yapılan resmî bir törenle hizmete açılmıştır (geniş bilgi için bk. Mujezinović, *Islamska Epigrafika*, III, 146-344).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 481-487; A. F. Gijferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* (trc. B. Čulić), Sarajevo 1972; K. Peez, *Mostar und seine Kulturkreis*, Leipzig 1891, tür.yer.; Husein Bračković, *Tarihçe-i Vukūâ-ı Hersek*, Mostar 1895, s. 61; L. Grđić-Bjelokosić, *Mostar Nekad i Sad*, Beograd 1901, tür.yer.; Alija Nametak, *Mostarski Stari Most*, Sarajevo 1932, tür.yer.; M. Vego, *Mostar i Hercegovina*, Beograd 1937, tür.yer.; Hivzija Hasandedić, *Mustafa Sidki ef. Karabeg, Mostarski Muftija od 1857. do 1878 Godine i Okupacija Mostara*, Sarajevo 1944, tür.yer.; a.mlf., *Mostarski Vakifi i njihovi vakufi*, Mostar 2000; a.mlf., "Kulturno-Istorijski Spomenici u Mostaru iz Turskog Doba", *POF*, X-XI (1960-61), s. 149-177; a.mlf., "Nekoliko Zapisia iz Orijentalnih Rukopisa Arhiva Hercegovine u Mostaru", a.e., XVI-XVII (1966-67), s. 117-124; a.mlf., "Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihî Anıtları", *VD*, VII (1968), s. 215-234; a.mlf., "Mostarske Muftije - Prilog Kulturnoj Povijesti Mostara", *Glasnik*, sy. 9-10, Sarajevo 1975, s. 443-445; a.mlf., "Nekoliko Novih Podataka o Oporukama, Ruždiji, Hanovima, Gradskoj Općini i Broju Muslimanskih Kuća u Mostaru", *Glasnik VIS*, LII/1 (1989), s. 88-92; a.mlf. - A. Aličić, "Popis Terzija, Čurčija i Cebedžija u Mostaru iz 1755. Godine", *POF*, XVIII-XIX (1973), s. 315-371; Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878) II*, Mostar - Zagreb 1951, tür.yer.; Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk-Postanak i Uprava Podjela*, Sarajevo 1959, s. 46-47, 188-192, 232-234; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 158-163, rs. 97/1, 97/2, 97/3, 97/4, 97/5; Ayverdi, *Aurupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri II*, III, 227-263; Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1982, III, 144-344; a.mlf. - Džemal Čelić, *Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1998, s. 228-246; Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini (Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti içinde)*, Sarajevo 1986, s. 403; M. Gojković, *Stari Kame-ni Mostovi*, Beograd 1989, s. 114-120; Smail Balić, *Mostar - Wem Gehört die Leidgeprüfte Bosnische Stadt?*, Soest 1993, s. 11-61; Amir Pašić, *The Old Bridge (Stari Most) in Mostar*, Istanbul 1995, s. 6-36; Ivan Zdravković, "Opravka Kula kod Starog Mosta u Mostaru", *Naše Starine*, I, Sarajevo 1953, s. 141-143; Omer Mušić, "Mostar u Turskoj Pjesmi iz XVII Vije-ka", *POF*, XIV-XV (1964-65), s. 73-100; D. Krsmanović v.dğr., "Sanacija Starog Mosta u Mostaru", *Naše Starine*, XI (1967), s. 5-23; A. Ratković, "Srednjovekovni Mostar i Problematika Njegovog Istraživanja", a.e., XVI-XVII (1984), s. 75-78; R. Anhegger, "Mostar Köprüsü", *TT*, XXII/131 (1994), s. 282-294; Fehim Bajraktarević, "Mostar", *JA*, VIII, 429-431; M. O. H. Ursinus, "Mostar", *El2* (İng.), VII, 244-245; Hamdija Kapidžić, "Mostar", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, VI, 165-166.

MUHAMMED ARUÇI

MOSTAR KÖPRÜSÜ

Mostar'da
Neretva nehri üzerine
XVI. yüzyılda yapılmış köprü.

Mostar'ın merkezinden akan Neretva nehri üzerindeki iki köprüden biri olan Mostar Köprüsü (Mostarska Čuprija, Eski Köprü (Stari Most) ve Neretva Köprüsü (Most na Neretvi) adlarıyla da anılmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar'ın fethettiği şehir tahtadan bir köprü etrafında kurulduğu için buraya Most (köprü), Mostiçi veya Mostar, Mostari (köprücüler) deniliyordu (*IA*, VIII, 429). Dünya mimarlık anıtları listesinde yer alan ve şehre tek başına mimari bir değer katan köprünün ilk defa hangi tarihte kimin tarafından kime yaptırıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mostar Köprüsü'nün Roma eseri olduğuna dair iddia asılsız bir söylentiden ibarettir. Yerinde daha önce bir Roma köprüsü olsa bile bu yapı bütünüyle bir Osmanlı devri Türk eseridir. Bazı araştırmacılar, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde yapılan köprüler içinde Türk mimarlık tarihinin muhteşem bir anıtı olarak tanınan bu köprünün Osmanlılar tarafından esir alınan Dalmatya - İtalyan kökenli ustalar veya Mostarlı yerli mimarlardan biri tarafından inşa edildiğini ileri sürerken bir kısmı yapıyı Mimar Sinan'a atfetmekte, çoğunluk ise Mimar Hayreddin'in eseri olduğu görüşünü benimsemektedir. Yapının mimarının Sinan'ın öğrencilerinden Hayreddin olduğu, Ahmed Refik Altınay'ın yayımladığı bir belge ile de ispatlanmış bulunmaktadır. Bu belgeden Hersek Beyi Hüseyin'in Markarska (Hırvatistan) İskelesi'nde inşa edilen kale binası için mimar istemesi üzerine mimarbaşına gönderilen hükümde bundan önce Mostar Köprüsü'nü yapan Mimar Hayreddin'in görevlendirilmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır (bk. *DİA*, XVII, 56). Ayrıca yapıyı inşa görevi Sinan tarafından Mimar Hayreddin'e verilmiş olmalıdır ki Evliya Çelebi bu sebeple köprüyü Sinan'a izâfe etmiştir.

İç savaş sırasında tamamen yıkılan köprünün üzerinde eserin Osmanlı devrine ait olduğuna dair bir tarih kitâbesi bulunmamaktaydı. Ancak hem Osmanlı kaynaklarında hem günümüzdeki Batı kaynaklarında köprünün 974'te (1566-67) tamamlandığı görüşü hâkimdir. Kaynaklarda nakledilen iki tarih manzumesi de bunu doğrulamaktadır: "Rûhu Sultan Mehmed'in ola şâd / Kıldı bunun gibi hayr ese-